

דגשים ללמידה – איוב א-ב

// מזכיר כי בטרם קריאת הדף יש לקרוא את "איך להשתמש נכון בדגשים ללמידה לפרק" //

רקע:

שני הפרקים הראשנים באיוב הם חלקו הראשון של מה שמכונה "סיפור המסגרת" של ספר איוב. מרבית ספר איוב הוא אוסף של נאומים פילוסופיים הדנים בסוגיית השכר והעונש במקרא, ומקומו של האדם מולם. סיפור המסגרת בא "לנטוע" את הנאומים הללו בהקשר מסוים. הסיפור מתחיל בהצגת איוב כדמות צדיקה, שלגביה חלה משוואה מדויקת של גודל הצדיקות = גודל השכר. בהמשך מתכנס ה"קבינט של אלהים", והשטן בו מביא את אלהים לכדי זה שכל שכרו של איוב נלקח ממנו באכזריות, בשני סבבים. גם לאחריהם מצוין על איוב כי "בְּכָל־זָאת לֹא־חָטָא אִיּוֹב בְּשִׁפְתָיו" (איוב ב 9). אחרי האסונות באים שלשת ראי איוב אליו בכדי לנחמו. כך מסתיים החלק הראשון של סיפור-המסגרת של איוב, והמשך הפרקים כולל, כאמור, נאומים פילוסופיים של איוב, רעיו ואלהים.

הגמול כמשוואה מושלמת

המחבר מספר לנו על איוב כי הוא "תָּם וְיָשָׁר וְיָרָא אֱלֹהִים וְסָר מֵרָע". שימו לב למספר ההופעות של ו"ו החיבור, שמראה לנו כי מדובר סך-הכל בארבעה פרטים, ארבעה קומפלימנטים. מנגד, מקבל איוב ארבעה מרכיבי שכר: "וַיַּגְדֵּלוּ לּוֹ..." (ילדים), "וַיְהִי מִקְנֵהוּ..." (העדרים שלו), "וַעֲבָדָה רָבָה מֵאֲדָם" (עוד נצטרך להבין מה זה אומר), "וַיְהִי הָאִישׁ הַהוּא נְדֹל מִכָּל־בְּנֵי־קֶדֶם" (גם את זה נבין בהמשך). משוואה מושלמת.

במקביל, משתמש המחבר בכל הכלים העומדים לרשותו כדי להציג את עולמו של איוב בטרם אסונותיו כעולם מושלם, הנה כמה מהם:

- א. שימוש נרחב במספרים טיפולוגיים שנתפסו כ"מושלמים": שבעה בנים ושלוש בנות (שזה גם מסתכם לעשר שגם הוא טיפולוגי), 7,000 צאן ו-3,000 גמלים, ועוד.
- ב. בניו מוצגים כ"משפחה מושלמת" – עורכים שמחותיהם יחד, ולא שוכחים לקרוא גם לבנות.
- ג. איוב בטוח כי אין כל סיכוי שבניו חוטאים "על באמת": "וַיְהִי כִּי הִקִּיפוּ יָמָיו הַמְשָׁחָה וַיִּשְׁלַח אִיּוֹב וַיִּקְדָּשׁם וְהִשְׁקִים בְּבִקְרֹה וְהִעֲלָה עֹלֹת מִסִּפֵּר כֹּלֵם כִּי אָמַר אִיּוֹב אוֹלֵי חֲטָאוֹ כִּנִּי וּבְרָכוּ אֱלֹהִים בְּלִבָּבָם", כלומר – איוב בטוח שאין כל סיכוי שחטאו במעשם או בפיחם, אלא לכל היותר "בלבם". פשוט הבנים המושלמים.

כינוס הקבינט האלהי

"וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים לְהִתְנַצֵּב עַל־יְהוָה וַיָּבֹאוּ גַם־הַשָּׁטָן בְּתוֹכָם: ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־הַשָּׁטָן מֵאֵיזוֹ תָּבֹא וַיַּעַן הַשָּׁטָן אֶת־יְהוָה וַיֹּאמֶר מִשׁוּט בָּאָרֶץ וּמִהַתְהַלֵּךְ בָּהּ" (פס' 6-7). בפסוקים אלה אנו עדים לכינוס מוזר – "בני האלהים" מתייצבים בפני ה'. לא ברור לנו מהו הכינוס הזה. בפרק הוא מעוצב כמעין ישיבת דירקטוריון בראשות ה', כאשר בני האלהים הם חברי

הדירקטוריון. לישיבה מגיע גם השטן, ורש"י קבע כי הוא בא בכדי "לקטרג הבריות", כלומר לומר עליהם דברי תביעה. בנקודה זו נזכיר את אחת הפרשנויות המעניינות שהבאנו בשיעור על פרק זה, הגורסת כי המועצה הזו, היא מעין "קולות שונים" באישיותו של ה'.

ה' שואל את השטן אם ראה את אישיותו המדהימה של איוב: "הֲשָׁמַתְ לָבֶדָּה עַל-עַבְדֵי אֱיֹב כִּי אֵין כְּמֹהוּ בְּאֶרֶץ אִישׁ תָּם וַיִּשָּׁר יְהִי אֱלֹהִים וְסָר מִרְעֵי" (פס' 8), ואילו השטן לא מתרשם: "וַיַּעַן הַשָּׁטָן אֶת-יְהוָה וַיֹּאמֶר הַחֲנָם יְהִי אֱיֹב אֱלֹהִים: הֲלֹא-אֵת (אֵתָה) שָׂכַתְ בְּעָדוֹ וּבְעַד-בֵּיתוֹ וּבְעַד כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ מִסָּבִיב מַעֲשֵׂה יָדָיו בְּרֹכֶת וּמְקַנְהוּ פֶרֶץ בְּאֶרֶץ: וְאוּלָּם שָׁלַח-נָא יְדָךְ וַגַּע בְּכָל-אֲשֶׁר-לוֹ אִם-לֹא עַל-פְּנֵיךָ יִבְרָכְךָ" (פס' 9-11). לפני שנתעמק בפסוקים אלה, יש להזכיר שני כלי-עבודה מארגז הכלים:

קרי-וכתיב:

במקומות רבים בתנ"ך, מסורת הקריאה שונה מהמסורת הכתובה. פעמים רבות השינוי בקריאה נבע מרצון להשתמש בלשון נקייה, או בשל מסורת המכירה בטעות בכתוב. בשני המקרים, חכמי המסורה, שהוסיפו בצד הכתוב את מסורת הקריאה (=קרי), לא חשבו שיש להם לגיטימציה לשנות את המילה הכתובה, ולכן הוסיפו בצד הכתוב את התיקון, ואילו המילה במקומה המקורי נותרה כשהיתה (=כתוב), אולם ללא ניקוד.

תיקון סופרים:

תיקון סופרים הוא שינוי מכוון בנוסח הכתוב שנועד למנוע פגיעה בכבודו של ה'. לדוגמה, שינוי נפוץ הוא החלפת המילה "קילל" במילה "ברך" במקרה שההקשר הוא על ה'. לדוגמה, נבות הוצא להורג בספר מלכים לאחר שנטען עליו כי "בְּרַךְ נְבוֹת אֱלֹהִים וּמְלֹךְ" (מל"א כ"א), וברור כי האשמה היתה שקילל את האל.

ובחזרה לאיוב: השטן טוען כי איוב לא באמת כל-כך טוב. הוא טוען בפני ה' כי איוב לא אוהב אותו חנם, אלא משום שה' הביא לו שכר רב. במילים אחרות: השטן טוען כי אהבתו של איוב לה' היא אינסטרומנטלית. איוב אף מונה את השכר הרב שנתן ("שכתי") ה' לאיוב. לסיכום דבריו, איוב טוען כי אם יתפוגג שכרו של איוב, הוא יחדל מאהבת ה', ואף יקלל את ה'.

איוב עומד בפני ניסוי ראשון

ה' מחליט לבדוק את טענת השטן, ושולח אותו להעמיד את איוב במבחן, אולם מציב תנאי: "הֲנִיָּה כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ בְּיָדָךְ רַק אֵלָיו אֶל-תִּשְׁלַח יָדְךָ" (פס' 12). אליו בהקשר זה – לגופו. מנקודה זו הופך השטן לאמן הפקת אסונות. הוא לא חוסך מהשקעה ב"פרטים הקטנים" בכדי שההשפעה הפסיכולוגית תהיה מיטבית. בזה אחר זה מגיעים מלאכים (=שליחים) אל איוב, ומספרים לו על אסון כבד שפקד אותו. כל שליח מתחיל מתיאור חייו השלווים והטובים של איוב, לדוגמה: "וּמְלֹאךְ בָּא אֶל-אֱיֹב וַיֹּאמֶר הִבְקֵר הֲנִי חֲרָשׁוֹת וְהָאֲתָנֹת רַעוֹת עַל-יְדֵיהֶם" (14) ומיד ממשיך להרס אותה תמונה אידיאלית, שוב לדוגמה: "וַיִּתְּפֵל שָׁבָא וַתִּקְחֶם וְאֶת-הַנְּעָרִים הִכּוּ לְפִי-חֲרָבִי". ציור האידיליה ושבירתה מיד, שוברת פסיכולוגית הרבה יותר מאשר סיפור האסון בלבד. כל

שליח מסיים הודעתו ב"וּאֲמַלְטָה רַק-אֲנִי לְבִדִּי לְהַגִּיד לְךָ" ובכך מפגין מול איוב את העובדה שכל שהיה לו התפוגג. בין השליחים לאיוב אין כלל זמן לעכל את אסונותיו, שכן "עוֹד אֵיךָ מְדַבֵּר וְזֶה מְדַבֵּר וְזֶה בֹּא". כלי פסיכולוגי נוסף הוא סדר האסונות: אם השטן היה מתחיל באסון הכבד ביותר, שאר האסונות היו מתקבלים באפתייה מסוימת, מבלי לגרום למידת הצער שיש להם פוטנציאל לגרום. השטן עיצב את הניסוי כך שהאסונות הולכים מהקל אל הכבד, וכל אסון הוא הכבד ביותר עד אותה נקודת זמן, ולכן מתקבל בתדהמה, בכאב, ובהשגת מלוא האפקט הפסיכולוגי. השליח הרביעי, האחרון, משרטט תמונה משפחתית אידיאלית, בה יכול איוב להתנחם על אסונותיו עד-כה: "וַיֹּאמֶר בְּנִיךָ וּבְנוֹתֶיךָ אֲכָלִים וְשָׂתִים לִּין בְּבֵית אַחֵיהֶם הַבְּכוֹר" (18). איוב בכאבו אולי עוד יכול היה למצוא בתמונה זו שביב של נחמה, שכן משפחתו חמה, מאוחדת. בנקודה זו מפיל השליח "פצצה" על איוב: "וַיִּהְיֶה רוּחַ גְּדוּלָּה בְּאֶהָ | מַעֲבָר הַמִּדְבָּר וַיִּנְעַל בְּאַרְבַּע פְּנוֹת הַבַּיִת וַיִּפֹּל עַל-הַנְּעָרִים וַיָּמוּתוּ וַאֲמַלְטָה רַק-אֲנִי לְבִדִּי לְהַגִּיד לְךָ" (19).

תגובתו של איוב לאסונותיו הראשונים

לאחר אסונותיו נוהג איוב במנהגי אבלות: "וַיִּקֶם אִיּוֹב וַיִּקְרַע אֶת-מְעִילוֹ וַיִּגְזַז אֶת-רֹאשׁוֹ וַיִּפֹּל אָרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶי" (20) אולם אמונתו בה' לא מתערערת. הוא מגיב במשפט שהפך מאז להיות מטבע לשון מוכר: "וַיֹּאמֶר עָרִים יִצְּתִי מִבְּטָן אִמִּי וְעָרִים אֲשׁוּב שָׁמָּה יִהְיֶה נַתָּן וַיִּהְיֶה לְקַח יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ" (21). משפט זה, אף שנאמר ברצף, כולל שלשה מרכיבים מאוד שונים אחד מהשני:

- "וַיֹּאמֶר עָרִים יִצְּתִי מִבְּטָן אִמִּי וְעָרִים אֲשׁוּב שָׁמָּה" – משפט חכמתי. ניסיון לניחוח עצמי מתוך חכמת חיים ברורה.
- "יִהְיֶה נַתָּן וַיִּהְיֶה לְקַח" – ביטוי לתפיסה דתית מוצקה – כל שיש לו לאדם, יש לו מה'. כל שכרו קיבל האדם תודות לאל, והאל יכול לקחת מהאדם את ששאל לו.
- "יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ" – ביטוי לרגש אמוני – איוב מברך את ה' על מה שנתן לו בחייו.

המחבר מסכם את תגובתו של איוב במילים "בְּכָל-זֹאת לֹא-חָטָא אִיּוֹב וְלֹא-נָתַן הַפֶּלֶא לְאֱלֹהִים" (22).

הקבינט האלהי מתכנס שנית

בתחילת פרק ב' מתכנס שוב "הקבינט" של אלהים. שוב מגיע גם השטן לישיבה של מעלה. שוב ה' שוטח בפני השטן את התפעלותו מאיוב, אך גם מוסיף האשמה כלפי השטן: "הֲשִׁמַּתְ לְבָרְךָ אֶל-עַבְדִּי אִיּוֹב כִּי אֵין כְּמֹהוּ בָּאָרֶץ אִישׁ תָּם וַיִּשָּׁר יִרְא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע וְעָרְלוּ מִחַנוּק בְּתַמּוֹתוֹ וַתְּסִיתָנִי בּוֹ לְבַלְעוֹ חַנָּם" (3). ה' מציין שאיוב עדיין מחזיק בתומתו, אך מבקר את השטן – "וַתְּסִיתָנִי בּוֹ לְבַלְעוֹ חַנָּם", כלומר – אתה הסתת אותי לפגעו בו ללא תכלית, לחינם.

השטן לא מתבלבל – "וַיַּעַן הַשָּׂטָן אֶת-יְהוָה וַיֹּאמֶר עוֹר בְּעַד-עוֹר וְכֹל אֲשֶׁר לְאִישׁ יִתֵּן בְּעַד נַפְשׁוֹ: אוֹלָם שָׁלַח-נָא יְדֶךָ וַגַּע אֶל-עַצְמוֹ וְאֶל-בְּשָׂרוֹ אִם-לֹא אֶל-פְּנֵיךָ יִבְרַכְךָ" (4-5). השטן טוען, באופן כללי על-בני האדם, כי בני האדם מחליפים עורות ביניהם, ובכדי להציל את עורם שלהם,

את נפשם, יתנו הכל. שוב מבטיח השטן לה' כי מול פניו יקלל אותו איוב, רק הפעם מבטיח שזה יקרה אם יפגע בגופו – בעצמותיו ובשרו, ולא ר' ברכשו. שוב ה' מתיר לשטן לצאת לניסוי, ושוב מעמיד תנאי אחד: "הֲנִי בְיַדְךָ אֶת־נַפְשִׁי שָׁמֶר" (6). התנאי ברור – ה' לא מתיר לשטן להרוג את איוב או לפגוע בנפשו. מדובר בתנאי ברור מאליו, שכן הניסוי יסתיים ללא תוצאות אם האובייקט ימות...

איוב עומד בפני ניסיון שני

"וַיֵּצֵא הַשָּׁטָן מֵאֶת פְּנֵי יְהוָה וַיֵּךְ אֶת־אִיּוֹב בַּשֶּׁתִּיף לְעַ מַכָּף רִגְלוֹ עַד (וַעֲרַ) קַדְקָדוֹ: וַיִּקְחֵהוּ הָחַרשׁ לְהַתְגַּרְרַד בּוֹ וְהוּא יֹשֵׁב בְּתוֹךְ־הָאָפֶר" (7-8). מדובר בתמונה עצובה – איוב מוכה שכין, עורו מגרד ללא סוף, הוא מתכסה בעפר ושותק.

תגובת איוב לאסונו הגופני

בתחילה, איוב פשוט נאלם. יושב לו חרש ושותק. הוא אומנם לא מקלל, אך בניגוד לסוף פרק א', הוא גם לא מברך את ה'. לראשונה, נראה כי אמונתו מתערערת מעט. אשתו של איוב מציעה לו ששים סוף לסיפור: "וַתֹּאמֶר לוֹ אִשְׁתּוֹ עֲדָךְ מִחֲנִיךָ בְּתַמְתְּךָ בְּרַךְ אֱלֹהִים וָמוֹת" (9) – היא מערערת על תומתו של איוב שנמשכת על-אף אסונותיו, אבל גם מציעה לו לקלל את ה' וכך למות. שלא בידעין עוזרת אשתו של איוב לשטן – היא דוחפת אותו לקלל את ה', ובכך לאשר את התזה של השטן.

למרות זאת, מגיב איוב: "וַיֹּאמֶר אֵלָיָה כְּדַבַּר אַחַת הַנְּבִלּוֹת הַדְּבָרִי גַם אֶת־הַטּוֹב נִקְבַּל מֵאֵת הָאֱלֹהִים וְאֶת־הָרָע לֹא נִקְבַּל"?! מדובר בניזיפה שלאחריה תגובה מעניינת מאוד – מצד אחד, היא יכולה להראות על המשך אמונתו של איוב בה' ובצדקתו, מצד שני, היא עשויה להראות על ניסיון "להרחיק מחשבות" ושאלות קשות. הוא נוזף, שואל שאלה שהתשובה עליה כמוה כאמירה שאין לשאול, ואולי, רק אולי, מנסה לעזור גם לעצמו "לא לשאול".

המחבר בתום ציטוט דברי איוב הוסיף מסקנה מעניינת: "בְּכָל־זֹאת לֹא־חָטָא אִיּוֹב בַּשְּׁפָתָיו" (10). המסקנה מעניינת מפני שמילה אחת בה משנה אותה לחלוטין מהמסקנה בסוף פרק א' – "בַּשְּׁפָתָיו". איוב לא חטא בשפתיו. בשונה מבפרק א' שבסופו הוא לא חטא בכלל. בשונה מתחילת פרק א', בו איוב היה חי בעולם אידילי, וחששו המרכזי היה שמא "אוּלַי חָטָאנוּ בְּנֵי וַיִּבְרְכוּ אֱלֹהִים בְּלִבָּבָם" (א5). רש"י כתב על איוב בסדרת אסונותיו השניה כי בליבו כבר חטא.

על השתיקה

איוב ירד מכל רכשו, הוא עצוב, דואב, ובאופן פיזי אף כואב. בנקודה הזו באים אליו שלושת רעיו, שבהמשך הספר יהפכו להיות ברי-הפלוגתא שלו בדיונים על הצדק האלהי, בניסיון "לְנַדְדֵהוּ וְלִנְחָמוֹ" (11). הם רואים את איוב מרחוק, לא זיהו אותו לאחר אסונותיו, ו"וַיִּשְׁאֲרוּ קוֹלָם וַיִּבְכּוּ וַיִּקְרְעוּ אִישׁ מְעֵלוֹ וַיִּזְרְקוּ עֵפֶר עַל־רֹאשֵׁיהֶם הַשְּׂמִימָה" – הם נוהגים במנהגי אבלות. בתוך השתתפותם באבל, ואף שבאו לנסות ולנחם, הם "יִשְׁבּוּ אִתּוֹ לְאָרֶץ שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת לַיְלֹת

וַאִין־דַּבֵּר אֱלֹהֵי דְבָר בְּי רְאוּ קִי־נִדְל הַכָּאָב מְאֹדִי. איש איננו פוצה פה. כולם יושבים בשתיקה. כתוב כי השתיקה נובעת מהכאב. אולם יש לשאול, ושאלה זו תתחדד בהמשך הפרק, אם השתיקה לא נובעת מהלם שבירת הפרדיגמה. איוב ורעיו האמינו כי ה' גומל לאנשים הטובים ומעניש את הרעים, הם חיו בתוך אמונה זו. פתאום, אסונותיו של איוב שוברים את הפרדיגמה, הם לא פוגעים רק באיוב, אלא גם בחבריו, שכל תפיסת עולמם, הקו המנחה של חייהם, קורסת לנגד עיניהם. מנקודה זו יתחיל הספר בסדרה של דיונים על מהות הצדק והרע בעולם.